

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De actualiteit van

Eusebius Hiëronymus

(Stridon 347-Bethlehem 420)

door *Paul van Geest*

De auteur is hoogleraar patristiek aan de Universiteit van Tilburg en de Vrije Universiteit van Amsterdam.

De Vulgaat als verbinding tussen Oost en West

Een van de meest uitgesproken kerkvaders die de geschiedenis heeft gekend is wel Eusebius Hiëronymus, meestal kortweg Hiëronymus genoemd. Zijn hang naar een levensvorm waarin het lichamelijke zo goed als geëlimineerd is, drukte hij bijvoorbeeld al heel expliciet uit. Furieus had hij rond 400 gereageerd op een zekere Jovinianus, die huwelijk en maagdelijkheid gelijk had gesteld. Het huwelijk beschouwde Hiëronymus als braaksel, waar geen weduwe naar terug wil keren als zij eenmaal de voordelen van de geestelijke staat heeft ontdekt. Met Augustinus ging Hiëronymus omzichtiger om, maar uit hun briefwisseling blijkt wel Hiëronymus' afkeer van de enkele jaren jongere bisschop van Hippo. Hij vond Augustinus minder sympathiek omdat deze de specifieke allegorische interpretatiemethode van Ambrosius was toegegaan. Toch bleven deze grote kerkvaders altijd beleefd tegen elkaar. Hiëronymus' afkeer van de allegorie is misschien wel te herleiden tot de immense

vertaalarbeid die hij heeft verricht. Omringd door weduwen te Bethlehem vertaalde hij in opdracht van paus Damasus tussen 390 en 405 de meeste boeken van de Bijbel in

Met zijn Bijbelvertaling verbond Hiëronymus verschillende werelden

het Latijn. Deze Vulgaat (*Editio Vulgata*) zou de belangrijkste Bijbelvertaling worden in de geschiedenis van het christendom in het Westen. Met zijn vertaling verbond hij verschillende werelden. In 1546 verklaarden de concilievaarders van het Concilie van Trente deze vertaling van de Schrift als de enige gezaghebbende. Katholieke vertalingen moesten hierop worden gebaseerd. De invloed van Hiëronymus op het denken van katholieken over God, de mens en de wereld gedurende de eeuwen is dus immens

geweest. Iedere vertaling behelst immers ook een vorm van interpretatie. Hiëronymus bezorgde de vertaling van de Schrift waarop dit denken was gebaseerd.

* * *

Hiëronymus werd waarschijnlijk rond 347 geboren in Stridon, een plaatsje aan de oostelijke grenzen van Noord-Italië. Zijn christelijke ouders moesten welgesteld zijn geweest, omdat hij in elk geval vóór 363 naar Rome werd gestuurd om bij de befaamde grammaticus Aelius Donatus te gaan studeren. Rond 367 vervolgde hij zijn studie in Trier, destijds de residentie van de Romeinse keizer Valentinianus. Hoewel hij eerst studeerde met het oog op een wereldlijke carrière, raakte hij in Trier zo in de ban van het ascetische levensideaal dat Athanasius in zijn *Leven van Antonius* schetste, dat hij van verdere loopbaanplanning afzag. Al in Trier zou Hiëronymus de ascetisch-monastieke levensvorm onmiddellijk combineren met een studieuze levensstijl. De studie van de Schrift stond voor hem centraal en al in Trier schreef hij Hilarius van Poitiers' commentaar op de psalmen eigenhandig af. Aan het einde van zijn studie werd hij in Rome gedoopt.

Hiëronymus' gedegen klassieke vorming bij Aelius Donatus en zijn grote vertrouwdeheid met de taal en stijl van de klassieke teksten brachten hem in de problemen toen hij studie begon te maken van de Schrift. Hij achtte de taal en stijl van de Bijbel ruw en ongecultiveerd. Zijn liefde voor de klassieken enerzijds en anderzijds zijn hang naar ascese en de bijbehorende Schriftstudie brachten hem zelfs in een soort identiteitscrisis. Desalniettemin zette hij zich aan de studie van het Bijbelse Grieks en Hebreeuws. In Constantinopel ontving hij enig exegetisch onderwijs van Gregorius van Nazianze, die hij later als zijn echte leermeester zou erkennen. In deze periode raakte Hiëro-

nymus ook vertrouwd met de exegetische methoden van Origenes. Hij vertaalde de 28 preken van Origenes over het boek Jeremia in het Latijn en nog negen andere over het boek van de profeet Jesaja. Dertig jaar later zou Hiëronymus een tweede commentaar op dit Bijbelboek vervaardigen. In zijn vroege wetenschappelijke periode bestudeerde Hiëronymus ook de verschillende versies van het Oude Testament, die Origenes in zijn *Hexapla* had samengebracht. Zijn ascetische levensstijl begon gepaard te gaan met een enorme werkkraft en eruditie.

Het was daarom niet verwonderlijk dat Hiëronymus in 382 als expert werd toegevoegd aan het gezelschap van bisschop Paulinus van Antiochië en Epiphanes van Salimine (Cyprus) dat in Rome aan het daar georganiseerde concilie deelnam. Eenmaal in Rome werd Hiëronymus opgemerkt door paus Damasus. Onder diens aanmoediging begon hij de verschillende, destijds al circulerende Latijnse vertalingen (*Vetus Latina*) van de evangeliën van Matteüs, Marcus, Lucas en Johannes te herzien op basis van de hem bekende, beste en oudste Griekse manuscripten. Hiëronymus' werkkraft blijkt uit het gegeven dat hij in 384 zijn werk al zo goed als klaar had. Bovendien had hij in dat jaar ook al een meer vluchtige herziening voltooid van de psalmen uit de oudere Latijnse vertaling hiervan op basis van de Septuagint. De *Septuaginta* is de Griekse vertaling van het Oude Testament die voor Griekstalige Joden in de diaspora was vervaardigd. Het is ook in deze tijd dat een bevriende Jood voor Hiëronymus de rol met het Oude Testament uit een synagoge smokkelde, waardoor hij een Griekse editie van het Oude Testament kon vergelijken met de versie in de oorspronkelijke taal.

Rond 384 vormde zich in Rome ook een kring van aristocratische vrouwen rond Hiëronymus. Marcella was van deze kring

de *founding mother*. Hiëronymus werd door deze vrouwen als schriftgeleerde en leidsman op handen gedragen. Maar in 385 werd hij door vijanden gedwongen uit Rome te vertrekken. De steenrijke Paula zou hem met haar dochter Eustochium volgen en via Jeruzalem en Egypte kwamen zij naar Bethlehem, waar zij het eerste vrouwenklooster in de geschiedenis stichtten. In Bethlehem zou Hiëronymus een nieuwe vertaling van de psalmen vervaardigen op basis van een van de versies van de Septuagint die in de *Hexapla* waren opgenomen.

In zekere zin kan Hiëronymus' herziening van de Latijnse vertalingen van de boeken van het Oude Testament op basis van de Septuagint worden beschouwd als een opmaat tot de vervaardiging van de Vulgaat. De vraag van een vriend vormde in 390 voor Hiëronymus de aanleiding om direct uit het Hebreeuws een vertaling van de psalmen te maken. Deze laatste vertaling betitelde hij als *iuxta Hebraeos*, waarmee hij aangaf dat deze vertaling gebaseerd was op de Hebreeuwse grondtekst. Daarna vertaalde hij de 38 andere boeken van de Hebreeuwse Bijbel. Zo werd de Vulgaat de eerste vertaling van het Oude Testament die gebaseerd was op de Hebreeuwse Tenach en niet op de Griekse vertaling hiervan in de Septuagint. Voor de vertaling van het boek der psalmen koos hij echter zijn vertaling hiervan uit de Septuagint op, en niet de *iuxta Hebraeos*-vertaling. De boeken Judith en Tobias vertaalde hij vrij vanuit een Aramese versie, een taal die wijdverbreid was in het Midden-Oosten. De boeken Baruch, Handelingen en Openbaring zijn echter niet door hemzelf, maar door anderen herzien vanuit de *Vetus Latina*. Het boetegebed van de heiligschenkende koning Manasse (2 Kronieken 33:10-17), 4 Esdras, Jezus Sirach en 1-2 Makkabeeën nam Hiëronymus uit de *Vetus Latina* over. De vier evangeliën ten slotte vertaalde Hië-

ronymus vanuit de *Vetus Latina*, waarbij hij echter wel ook gebruikmaakte van de oudste Griekse manuscripten.

Het is moeilijk exact vast te stellen welke vertalingsprincipes Hiëronymus hanteerde. Hij gebruikte namelijk ook andere versies van de Bijbel uit de *Hexapla*. Niettemin is duidelijk dat zijn verblijf in Bethlehem Hiëronymus in staat stelde vertrouwd te raken met de joodse taal, gebruiken en tradities. Bovendien kon hij vanuit Bethlehem naar Caesarea te reizen om de daar bewaarde bibliotheek van Origenes te raadplegen, die door Eusebius (de eerste 'kerkhistoricus') was aangevuld. In weerwil van zijn vorming, context en faciliteiten was de vertaling die Hiëronymus tot stand bracht een eenvoudiger te begrijpen versie dan de oudere Latijnse vertalingen die samen de *Vetus Latina* vormden. Hoewel Hiëronymus het geraffineerdere literaire klassieke Latijn machtig was en hem dit als man van aristocratische komaf beter lag, bezigde hij dus zoals andere vroegchristelijke schrijvers een eenvoudiger Latijn: de *sermo humilis*. De *sermo humilis* was de taal waarin predikanten zich richtten tot het gewone volk, vanuit de overtuiging dat zij op die manier het evangelie aan het gewone volk (*vulgus*) konden uitleggen. Hiëronymus' vertaling werd 'Vulgaat' genoemd naar de uitdrukking *versio vulgata*, 'volks Latijn', omdat zij dus was geschreven in alledaags Latijn.

Hiëronymus' vertaalwerk verhinderde niet dat hij ook nog vele commentaren op Bijbelboeken zou vervaardigen en een soort Bijbels woordenboek en een Bijbels topografische woordenboek. Vooral tijdens het vertalen bekwam hem het vervullende gevoel de waarheid van de oorspronkelijke tekst, de *hebraica veritas*, te achterhalen, juist omdat hij zich niet baseerde op de Septuaginta. Degenen die hier bezwaar tegen aantekenden hield hij voor dat in de Hebreeuwse tekst de

prefiguratie van de persoon van Christus pregnanter aan het licht komt dan in het Grieks van de Septuagint, al was het ook weer niet zijn bedoeling het gezag van de eerdere en gebruikelijke Latijnse vertalingen te relativeren. Toch deed zijn vertaling dit in feite wel, temeer omdat deze vertaling soms nogal afweek van die van de gezaghebbende Septuagint.

In 405 rondde Hiëronymus zijn immense werk af. Het moet een grote teleurstelling voor hem zijn geweest dat zijn werk met grote reserves werd bejegend, onder anderen door Augustinus. Hoewel Hiëronymus' vertaling dus weerstand opriep – die eerder voortkwam uit ongegronde angst dan uit kennis van de kwaliteit ervan – werd hij ook al bij leven erkend als een groot vertaler en exegeet. Zijn vertalingen en commentaren werden 'in de hele wereld gelezen', zoals zijn tijdgenoot Sulpitius Severus te berde bracht. Dit zou zo blijven, na de dood van Hiëronymus in 420 en tot in lengte van dagen.

* * *

Hiëronymus' Vulgaat zou geweldig invloedrijk worden in de kerk en maatschappij in het Westen. Eeuwenlang was deze gezaghebbende versie van de Bijbel de enige die christenen ter beschikking stond. In de zevende eeuw was de *Biblia sacra vulgata* al verspreid geraakt in Italië, Afrika, Spanje, Gallië en zelfs Ierland. De invloed van dit werk, bijvoorbeeld ook op ontwikkeling van de Britse taal, zou ook na deze periode niet aflaten. In de middeleeuwen en renaissance bepaalde de Vulgaat alle woorden die werden gekozen voor de teksten van de liturgische gebeden. Ook vormde zij de basistekst voor de studie van de Schrift, de filosofie en de theologie. Hymnes die gedurende vele eeuwen door brede lagen van de bevolking werden gezongen en die aldus doorwerkten in harten en hoofden, hadden fragmenten uit de Vulgaat als uitgangspunt. Zelfs toen in de periode

van de Moderne Devotie en later de Reformatie de behoefte werd gevoeld de Schrift in de volkstaal te vertalen, vormde de Vulgaat de basistekst. Ook de argumenten voor standpunten in de theologische debatten werden onderbouwd met citaten uit de Vulgaat: door reformatoren als Calvijn én door contrareformatoren als Bellarminus. Zoals gezegd werd de Vulgaat door de concilievaarders van Trente verklaard tot ijkpunt voor de canoniciteit van de boeken van het Oude en Nieuwe Testament.

Het belang dat werd toegekend aan de Vulgaat blijkt ten slotte ook uit de talrijke wetenschappelijke-kritische edities die er gedurende de eeuwen van zijn gemaakt. Afgezien van de honderden vroege edities, waarvan de door Johann Gutenberg en Johann Fust in 1455 gepubliceerde een zeer belangrijke was, zijn de editie van Erasmus uit 1516 en de *Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixti Quinti Pontificis Maximi iussu recognita atque edita* (1592, 1593, 1598) invloedrijk geweest. Deze clementijnse tekst, zo genoemd omdat de door paus Sixtus v gesponsorde editie al snel werd herzien onder het pontificaat van paus Clemens VIII (1592-1605), lag ten grondslag aan de teksten

*Taal is een machtig
wapen om hoofden en
harten te informeren en de
werkelijkheden van mensen
uit te breiden*

die in de rooms-katholieke liturgie van vóór het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965) wereldwijd werden gebeden. Uiteindelijk zou in 1979 de *Nova Vulgata* gepubliceerd worden. Tegenwoordig wordt deze vertaling gebruikt voor de teksten die in het Romeinse

lectionarium en brevier (getijdengebed) zijn opgenomen. Maar net als Hiëronymus' Vulgaat destijds kon de *Nova Vulgata* niet op unanieme sympathie van katholieken wereldwijd rekenen. Sommige gedeelten uit het Oude Testament werden eerder gezien als nieuwe vertaling dan als herziening van Hiëronymus' werk. Waarschijnlijk heeft

Hiëronymus in zijn grot bij de Geboortekerk te Bethlehem niet kunnen vermoeden hoezeer zijn monnikenwerk eeuwenlang en wereldwijd de cultuur en mentaliteit van de christenen in het Westen zou vormen. Taal is immers een machtig wapen om hoofden en harten te informeren en de werkelijkheden van mensen uit te breiden.